

FORUM

Itinera Institute's platform and laboratory for cross-fertilisation of ideas that will hopefully lead to practicable policy propositions

Besparingen in het onderwijs: 3pijlers

Carl Van Keirsbilck

Inleiding

Onze belangrijkste troef voor de toekomst zijn onze jongeren, dus is er ook weinig beleid zo belangrijk als het onderwijsbeleid. Ons onderwijssysteem is al jaren één van onze parapetpaarden in Vlaanderen geweest. De kwaliteit is ook buiten onze contreien bekend. Nu, iedereen begrijpt dat een en ander niet uitsluit dat ook in onderwijs, dat (terecht) de meeste subsidies ontvangt, middelen soms beter besteed kunnen worden. Een drietal pijlers lenen zich o.i. eenvoudig tot belangrijke recurrente besparingen, zonder dat hierbij aan de kwaliteit van ons onderwijs wordt geraakt. Integendeel! Ten eerste stellen we ons de vraag bij de hoge cijfers voor zittenblijvers in zowat alle fasen (bv. 4 à 5% in het 3e kleuter, 3% in het lager onderwijs en nog een stuk meer in het secundair). Dit kost niet alleen veel geld, onderzoek suggereert ook dat te vaak voor de optie van doubleren wordt gekozen, wat vaak niet in het belang van het kind is. Ten tweede herinneren we er aan dat meer kinderen baat hebben bij een versnelling wat als neveneffect ook middelen zou vrijmaken om te herinvesteren in aangepastere zorg voor deze groep met ontwikkelingsvoorsprong. Ten slotte stellen we onvoldoende kritische zin vast tegenover het hoge aantal instructieuren in ons onderwijs wat toch een stuk hoger ligt in dan gemiddeld in de EU. Zeker met het oog op het verminderen van de prestatiedruk kan dit overwogen worden. Het debat in Frankrijk omtrent het schoolritme kan ook voor onze kinderen erg relevant zijn om op te volgen.

A. Reduceer zittenblijven

Wetenschappelijke bevindingen omtrent zittenblijven

Recent onderzoek¹ aan de KUL waarbij iets meer dan 3600 Vlaamse leerlingen werden gevolgd vanaf het eerste leerjaar tot het einde van de basisschool komt met een op het eerste gezicht contra-intuïtieve, maar daarom niet minder belangrijke vaststelling. Doubleren in het eerste leerjaar (de focus van het onderzoek) resulteert op zowel korte als lange termijn in zwakkere prestaties dan had men niet blijven zitten. De voorsprong die de zittenblijvertjes hadden t.o.v. de nieuwe klasgenootjes door te doubleren speelden ze reeds in het tweede leerjaar weer kwijt, en dit zowel voor technisch lezen als rekenen. Ook op psychosociaal vlak blijken kinderen niet gebaat met de beslissing tot het overdoen van een schooljaar. Ze blijken weliswaar iets populairder te zijn, maar op alle andere aspecten zoals zelfvertrouwen, zelfstandigheid en schools welbevinden scoren ze gedurende alle 6 jaren in het lager onderwijs lager dan hun leerjaargenoten. Hadden de kinderen niet blijven zitten, dan stonden ze er beter voor.

Ondanks het contra-intuïtieve karakter van de conclusies uit het onderzoek hierboven stroken ze met de bevindingen uit internationaal meta-analytisch onderzoek over dit onderwerp: *“Studies examining the efficacy of grade retention on academic achievement and socioemotional adjustment that have been published during the past decade report results that are consistent with the converging evidence and conclusions of research from earlier in the century that fail to demonstrate that grade retention provides greater benefits to students with academic or adjustment difficulties than does promotion to the next grade.”*²

Ook de Amerikaanse psychologieprofessor Carol Dweck noemt de resultaten van zittenblijven deprimerend: *“Most often when kids are behind -say, when they’re repeating a grade- they’re given dumbed-down material on the assumption that they can’t handle more.”* en *“Well, the results are depressing. Students repeat the whole grade without learning any more than they knew before.”*³

Op de website van het departement onderwijs lezen we het volgende: *“Wil de school dat uw kind een jaar overdoet, dan is dit omdat ze ervan overtuigd is dat dit voor uw kind de beste oplossing is. De school neemt deze beslissing dus in het belang van uw kind.”*⁴

We twijfelen er niet aan dat de school dit met de beste bedoelingen doet, maar tegen het licht van het wetenschappelijk onderzoek en de hoge bispercentages (zie verder) kunnen we ons niet van de indruk ontdoen dat er nogal kwistig met deze extreem dure en inefficiënte maatregel wordt omgesprongen in zowel het lager als secundair onderwijs.

¹ Goos, M., Van Damme, J., Onghena, P., & Petry, K. (2011), “First-grade retention: Effects on children's academic and psychosocial growth throughout primary education” (SSL-rapport nr. SSL/OD1/2011.33). Leuven: Steunpunt 'Studie- en Scholloopbanen' (SSL).

² Meta-analysis of Grade Retention Research: Implications for Practice in the 21st Century Shane R. Jimerson University of California, Santa Barbara. School Psychology Review, 2001, Volume 30, No. 3, pp. 420-437.

³ Carol Dweck, Mindset – The New Psychology of Succes, 2006 (p. 64)

⁴ <http://www.ond.vlaanderen.be/gidsvoorouders/rechtplicht/kleuternaarlager/12.htm>

Zittenblijven in de basisschool

In het 3e kleuter gaat het om ongeveer 4 à 5% van de kleuters die een jaartje overdoen. In het lager onderwijs zijn de bispercentages⁵ van het 1e leerjaar t.e.m. het 6e leerjaar de volgende: 6,9%; 4,01%; 2,62%; 2,03%; 1,43%; 0,33%. Ruim 17% van de kinderen loopt dus ergens in het lager onderwijs vertraging op. Ieder jaar doubleert m.a.w. 3% van de totale populatie van het lager onderwijs, die ongeveer 380000 leerlingen bedraagt. Dit zijn er ongeveer 11000 ieder jaar opnieuw.

Aan een kostprijs van 4644,94 EUR per leerling in het basisonderwijs betekent dit afgerond een niet onaardig bedrag van jaarlijks 50 miljoen EUR meeruitgaven.

Zittenblijven in het secundair

In het secundair onderwijs gelden de volgende percentages⁶ zittenblijvers voor respectievelijk het eerste t.e.m. het 6^e jaar: 3,16%; 3,65%; 7,05%; 6,18%; 9,11%; 3,71%. Op een leerlingenpopulatie van iets meer dan 405000 leerlingen betekent dit jaarlijks ruim 22 000 leerlingen die moeten doubleren. Aan een gemiddelde kostprijs per leerling van 8194,98 EUR betekent dit een jaarlijkse meeruitgave van ruim 180 miljoen euro.

Afgaand op de negatieve gevolgen van zittenblijven volgens onderzoek, vinden we deze percentages zittenblijvers bijzonder hoog. We stellen ons dan ook de vraag of elk tekort waarvoor een leerling moet blijven zitten een meeruitgave van 8198,98 EUR rechtvaardigt. Misschien moet iedere beslissing tot zittenblijven niet louter op vlak van een tekort aan kennis en inzet worden gemotiveerd, maar is in het licht van de hoge kostprijs ook een budgettaire/economische motivatie gepast. Is het gepast en nuttig om een jongere een gans jaar lang 32 lessen per week te laten overdoen voor een tekort op vakken die samen bvb. 3 of 7 lessen vertegenwoordigen? Is het verantwoord om de maatschappij hiervoor nogmaals ruim 8000 EUR te laten ophoesten waarbij we - door de belangrijke mate van herhaling waaraan we de jongere blootstellen - de jongere vaak vervelen, demotiveren, lui kweken en wegrukken uit zijn klasgroep?

Valt zittenblijven te rijmen met een noodzakelijke efficiënte inzet van de schaarse middelen? Hoe valt dit - de wetenschappelijke conclusies indachtig - te rijmen met art. 29 van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind? Dit verdrag garandeert immers "*de zo volledig mogelijke ontplooiing van de persoonlijkheid, talenten en geestelijke en lichamelijke vermogens van het kind*"⁷. Hoe rijmt men dit met art. 22 bis van de grondwet? Dit wetsartikel stelt immers het volgende: "*Elk kind heeft recht op maatregelen en diensten die zijn ontwikkeling bevorderen. Het belang van het kind is de eerste overweging bij elke beslissing die het kind aangaat. De wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel waarborgen deze rechten van het kind.*". Ook op termijn blijkt zittenblijven vaak problematisch te zijn, er is immers al vaak aangetoond dat zittenblijven een goede voorspeller is van later ongekwalificeerd schoolverlaten. Een

---

⁵ Voorpublicatie statistisch jaarboek: schooljaar 2010-2011

⁶ Voorpublicatie statistisch jaarboek: schooljaar 2010-2011

⁷ art. 29 van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind

ernstig probleem waar Vlaanderen al lang mee worstelt, en - gezien de gestage stijging van 12,0% tot 14,2% tussen 1999 en 2008⁸ - niet in slaagt een afdoend antwoord daarop te formuleren.

Deze cijfers en onderzoeksconclusies nopen tot een dringende bezinning om het zittenblijven terug te dringen. Enkele voorzetten: systematisch terug invoeren van herexamens, zittenblijven ook motiveren in het licht van de maatschappelijke kostprijs en dus veel spaarzamer omspringen met deze maatregel, tekorten veel sneller remediëren, zoals in het hoger onderwijs meenemen van vakken met een tekort enz.... Dit laatste is ongetwijfeld organisatorisch niet eenvoudig, maar een goede remediëring gedurende het schooljaar zou dit quasi overbodig moeten maken.

Ook het systeem van B-attesten waarbij jongeren de keuze hebben om te doubleren of van richting te veranderen biedt o.i. geen afdoend antwoord. Ofwel moeten ze hun jaar overdoen ofwel worden ze uitgesloten van bepaalde studierichtingen waarbij ze het sociaal milieu waarin ze vaak al jaren vertoeven moeten verlaten. Ingeval van een tekort op bvb. één of meerdere wetenschappelijke vakken kunnen ze wel nog terecht in bvb. een meer economisch of talengerichte studie of totaal andere richting. De achterstand die ze daar hebben t.o.v. economie, boekhouden, taal, techniek enz... is o.i. vaak beduidend groter dan het tekort dat ze hebben op de vakken waardoor ze een B-attest hebben ontvangen. Wij vrezen dat de beslissing dan ook vaak haar doel voorbijschiet. Bij het aanvatten van het hoger onderwijs kunnen ze dan alsnog voor een wetenschappelijke richting opteren indien ze dit wensen, maar dan met veel minder bagage en lagere slaagkansen. Weinig coherent.

Een interessante vergelijking : zittenblijven in Finland

Volgens de Finse professor Thelma von Freymann krijgt elk jaar 17% van alle Finse leerlingen speciaal individueel onderricht. Hierdoor is het **zittenblijven zowat uitgestorven** (nog maar 0,6% per jaar). *“In elke school staat er een heel team van mensen klaar om, elk vanuit hun deskundigheid, de leerlingen te begeleiden. Elke Finse leerkracht vindt het vanzelfsprekend dat, als er extra hulp nodig is bij leer- of andere problemen, hij kan rekenen op remedieerleerkrachten, assistenten of andere medewerkers. Dat leerkrachten al die verschillende opdrachten in zich zouden moeten verenigen, is in Finland totaal niet aan de orde. Leerkrachten moeten lesgeven, punt.”*

“Dat hele systeem werkt bijzonder goed, al vergt het een zeer hoge personeelskost. Maar de Finnen zijn van oordeel dat dit systeem hun uiteindelijk goedkoper uitkomt. Want hoe méér je jongeren een kwalificatie en een goede opleiding bezorgt, hoe lager de sociale kost later (minder werkloosheid, minder sociale uitkeringen, minder criminaliteit...).⁹ Het is misschien utopisch te denken dat het Finse cijfer bij ons gehaald kan worden, daarvoor is de situatie wellicht te verschillend (strengere Finse immigratiepolitiek, kleinere spread tussen hoogste en laagste lonen in Finland, kleinere Finse klassen en scholen, klasassistenten als een klas toch meer dan 20 leerlingen zou tellen, een zieke leerkracht wordt de dag zelf vervangen, strenge ingangsexamens alvorens studies die tot het leerkrachtenberoep leiden te kunnen aanvatten enz....). Het geeft wel aan dat er bijzonder veel ruimte tot verbetering is via o.a. snelle en intensieve remediëring.

---

⁸ G. Van Landeghem & J. Van Damme, “Vroege schoolverlaters in Vlaanderen Evolutie van de ongekwalificeerde uitstroom tot 2008—Samenvatting.” (2011). SSL-rapport nr. SSL/OD1/2010.37.

⁹ COC Brandpunt, september 2005

Conclusie

Zittenblijven is een inefficiënte maatregel met een bijzonder hoge kost. Deze middelen kunnen veel beter worden 'geactiveerd' door te remediëren waardoor de 'noodzaak' tot zittenblijven zou moeten verdwijnen.

Gezien de hogere kans op later ongekwalificeerd schoolverlaten, de hogere kans op werkloosheid, het later betreden van de arbeidsmarkt enz... is de maatschappelijke kostprijs veel hoger dan de pure kost voor het onderwijsbudget zoals hierboven werd geschetst. Het pleidooi voor een langere loopbaan teneinde ons sociale-zekerheidssysteem in de toekomst overeind te houden en een generatieclash te vermijden zou zich niet louter op het einde van de loopbaan moeten focussen. Ook een snellere intrede op de arbeidsmarkt via het reduceren van zittenblijven mag niet over het hoofd worden gezien.

B. Versnel waar nodig

Momenteel wordt ongeveer 1% van de schoolpopulatie versneld. Dit betekent dat ze één of meerdere schooljaren overslaan. De belangrijkste vaststelling is uiteraard dat een schooljaar overslaan, voor kinderen die hiervoor in aanmerking komen wegens hun grote voorsprong, onmiskenbare voordelen op zowel academisch als sociaal-emotioneel vlak biedt. Meegenomen is dat elk schooljaar dat het kind overslaat een minderafgave voor de overheid betekent. Deze minderafgave is vergelijkbaar met de meeruitgave van een jaar zittenblijven. In ons rapport "Hoogbegaafden: een te ontginnen potentieel in Vlaanderen" (2008) hebben we aangetoond dat meer kinderen baat zouden kunnen hebben bij een versnelling. We hebben aangetoond dat de baten van een screeningpolitiek hoger liggen dan de kosten. Jaarlijks een recurrente besparing van 5 miljoen euro ligt hier in het verschiet. Dit zelfs zonder rekening te houden met het voordeel van het vroeger betreden van de arbeidsmarkt, en de betere academische en sociaal-emotionele uitkomsten op termijn voor het versnelde individu. Deze zaken worden uitvoeriger belicht in onze 2^e studie hierover uit 2011: "Een schooljaar overslaan: de mythes voorbij".

C. Verminder het aantal lesuren in het secundair.

Analyses van de resultaten op TIMSS, PISA en PIRLS leren ons dat er geen duidelijke link is tussen het aantal lesuren en het prestatieniveau van leerlingen: *"The results remind policy makers that there is no clear-cut and simple relation between instruction time and academic results, although there is of course a lower limit to instruction time below which student achievement will necessarily be affected negatively. More instruction hours do not necessarily lead to better academic performance among students. The teaching and learning experience appears to be more important than the amount of time allocated to teaching and learning"*¹⁰

---

¹⁰ Danish Technological Institute, "Explaining Student Performance Evidence from the international PISA, TIMSS and PIRLS surveys." (2005), p. 164-166.

Dit wordt bijgetreden door het onderzoek van Robert J. Barro : *"Another finding is that the length of the school term was unrelated to the test scores."*¹¹.

Volgens de PISA-2003 databank krijgen Belgische 15-jarigen 27,4 uren instructie. Het EU-gemiddelde ligt op 25,5. In voorbeeldland Finland moeten ze het stellen met 24,7 uren en Denemarken, Noorwegen en Zweden voorzien respectievelijk 22,5, 22,6 en 22,9 uren.

We zitten niet alleen lang op de schoolbanken in termen van het aantal jaren leerplicht. Belgische jongeren maken ook lange schooldagen en spenderen veel tijd aan huistaken vergeleken met buitenlandse scholieren.¹²

O.i. moet ernstig worden nagedacht over een vermindering van het aantal lessen in het secundair onderwijs met 2 tot 5 lessen. Dit kan een enorme besparing genereren en is tevens een antwoord op het tekort aan leerkrachten waarmee we in de toekomst steeds harder zullen worden geconfronteerd. Als de overheid minder beslag legt op de arbeidsmarkt treedt ze ook minder in concurrentie met de bedrijfsweld die steeds vaker om personeel verlegen zit. Dit bedreigt onze welvaart en de demografische ontwikkeling belooft niet veel goeds op dat vlak. Een deel van de vrijgekomen middelen kunnen bvb. opnieuw worden ingezet om te remediëren of eventueel om de taalachterstandsproblematiek in het lager onderwijs in te dijken. Dit zou zeker moeten worden overwogen want: *"Vroege investeringen renderen het meest omdat ze latere investeringen effectiever maken."*¹³ Vroege aanpak van de taalachterstand is één van de maatregelen die het zittenblijven kan helpen terugdringen. Dit wordt gesuggereerd door het grote verschil tussen plattelandsscholen en scholen in een stedelijke omgeving wat bispercentages in het secundair onderwijs betreft.¹⁴

In de hypothese dat er nu slechts 25 instructieuren zouden zijn i.p.v. 27,4 én dat we nu een voorspoedige economische opleving zouden kennen, zouden we er dan voor opteren om het aantal instructieuren op te trekken als we ons onderwijs willen verbeteren? Of zouden we er eerder voor kiezen om bvb. extra zorguren te creëren zodoende o.a. taal- en andere achterstand te remediëren waardoor zittenblijven bij de wortels kan worden aangepakt?!

Recent onderzoek door de Franse psychiater Boris Cyrulnik naar suicide bij kinderen vernoemt (zonder volledig te willen zijn) als oorzaken o.a. eenzaamheid, te vroege start met scholing en **te veel druk op school**¹⁵. Ons pleidooi voor minder lessen sluit hierbij aan. Boris Cyrulnik : *"Prenons modèle sur l'Europe du Nord, qui a supprimé les notations jusqu'à l'âge de 12 ans, réduit drastiquement le nombre d'heures de cours, qui caracole en tête des classements, et dont le taux de suicide chez les enfants et les adolescents a diminué de 40%"*¹⁶. Zoals uit de hierboven aangehaalde cijfers blijkt ligt ons aantal lessen zowat 5 eenheden hoger dan in Denemarken, Zweden en Noorwegen en 2,7

---

¹¹ Robert J. Barro, "Education as a Determinant of Economic Growth". p. 21

¹² Saskia De Groof & Frank Stevens, Gezocht: effectieve school waar het goed toeven is, met plaats voor inspraak en aandacht voor sociale ongelijkheid.

¹³ Steven Groenez, Onderwijs: tussen efficiëntie en rechtvaardigheid. 35 jaar HIVA - Onderzoeksgroep Onderwijs en Levenslang Leren - 22 oktober 2010

¹⁴ Van de Cloot Ivan & Van Keirsbilck Carl, Een Schooljaar Overslaan: De Mythes Voorbij. (2011) p.43-44.

¹⁵ Elke drie dagen pleegt een kind zelfmoord. Onderzoek psychiater schokt Frankrijk. De Standaard 30/09/2011

¹⁶ Interview met Boris Cyrulnik in Le Point (29/09/2011). http://www.lepoint.fr/societe/boris-cyrulnik-face-au-suicide-des-enfants-29-09-2011-1378795_23.php

eenheden hoger dan in Finland. Op het vlak van de prestaties op internationaal vergelijkend onderzoek zoals PISA kunnen we die landen nochtans bezwaarlijk kneusjes noemen. Over kneusjes gesproken, op het vlak van suicidecijfers slaat ons land wel een mal figuur: *“Wanneer de Belgische suicidecijfers voor de jongeren (15-24 jaar) internationaal worden vergeleken, blijkt dat we in de wereldwijde vergelijking van de suicidecijfers een zeer ongunstige positie hebben waarbij we voor beide geslachten samen een 12de plaats innemen. Voor wat het suicidecijfer bij meisjes betreft, nemen we zelfs nog een hogere plaats in, namelijk de 7de (WHO, 2003)”*¹⁷. Shockerend is het hoge aantal zeer jonge mensen dat een suicidepoging onderneemt. Data geleverd door 26 Vlaamse ziekenhuizen inzake de suicidepogingen in 2010 illustreert immers dat ongeveer 11% van de suicidepogers tot de categorie van de 15-19 jarigen behoort.¹⁸ Reeds in 1999 schreef het onderwijstijdschrift Klasse het volgende: *“Minstens éénmaal per week pleegt een leerling zelfmoord in België. Bij 15 procent van de lagerschoolkinderen en 30 à 40 procent van de leerlingen in de secundaire school stelden onderzoekers zelfmoordgedachten vast. Meer bij jongens dan bij meisjes. Na het verkeer is zelfmoord bij ons de tweede doodsoorzaak voor jongeren van 10 tot 24 jaar.”*¹⁹

Cyrulnik is niet de eerste die het verband legt tussen suicide bij jongeren en druk op school. Een kleine greep uit andere bronnen maakt dit duidelijk:

- De algemeen secretaris van de Britse ‘Association of Teachers and Lecturers’ (ATL), stelde het volgende: *“The recent shocking spate of teenage suicide has focused attention on children's mental health and wellbeing. We believe that young people face intolerable strain from an education system which cannot stand failure”*²⁰
- *“Nearly three-quarters (73%) of the 804 teachers and lecturers believe children are under more pressure now than 10 years ago, with testing and exams, and family break-up causing the most distress.”*²¹
- *“Hundreds of young people a year commit suicide or deliberately harm themselves as a result of the pressures of family breakdown and stress at school, teachers' leaders warned yesterday.”*²²
- *“Ninety-five percent subscribed to the view that suicide is most commonly a response to extreme stress or pressure and could happen to anyone”*²³

¹⁷ Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid: Epidemiologische analyse suïcidaliteit Vlaanderen.

¹⁸ Lic. E. De Jaegere, Lic. C. Wittouck, Lic. Dr. G. Portzky, Prof. Dr. C. van Heeringen. De Epidemiologie Van Suicidepogingen In Vlaanderen. Jaarverslag 2010. (p. 12)

¹⁹ Zelfmoord, Klasse voor Leraren 93 (06/03/99)

²⁰ Stress driving pupils to suicide, says union Education Guardian, Tuesday 18 March 2008

²¹ Stress driving pupils to suicide, says union Education Guardian, Tuesday 18 March 2008

²² Pressure at school blamed for childhood suicide toll, The Independent, Wednesday 19 March 2008

²³ ANN GARLAND M.A., DAVID SHAFFER M.D., BARRY WHITTLE B.A. From the Division of Child Psychiatry of the College of Physicians and Surgeons of Columbia University. Accepted 15 December 1988. Available online 9 November 2009. A National Survey of School-Based, Adolescent Suicide Prevention Programs.

Geef ze ruimte

Kinderen hebben naast school vaak heel wat activiteiten waardoor ze reeds op jonge leeftijd in een rat-race terechtkomen, en dagen presteren die langer zijn dan die van vele volwassen werknemers. Dit terwijl ze gezien hun jonge leeftijd nog veel meer slaap nodig hebben. Deze activiteiten (muziek, sport, dans, theater, kunst enz...) zijn niet minderwaardig. Toch moeten ze vaak wijken voor het schoolse gebeuren naarmate ze ouder worden. De vele sociale contacten die gepaard gaan met deze buitenschoolse activiteiten kunnen ongetwijfeld een dam opwerpen tegen de eenzaamheid die door Dr. Cyrulnik als mede-oorzaak voor suicide wordt genoemd. Het zijn juist die activiteiten die jongeren toelaten anderen met gelijke interesses en gelijkgestemden te ontmoeten.

Ze moeten deze activiteiten die hun persoonlijke voorkeur wegdragen kunnen onderhouden en zich naar wens ontplooien, zonder daarin gehinderd te worden door een te strikte agenda door volwassenen opgelegd via een schools systeem dat hun leefwereld bijna monopoliseert.